

УДК 343.985:35.077

СЛУЖБОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Пчеліна О. В.

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна

Відмічені висока суспільна небезпека злочинів у сфері службової діяльності та необхідність розробки практичних рекомендацій з їх розслідування. Виділені ознаки службової діяльності як об'єкту криміналістичного дослідження й детально охарактеризована така з них як службова особа.

Ключові слова: злочини у сфері службової діяльності, службова діяльність, службова особа, криміналістичне дослідження.

Україна є молодою незалежною державою. Також Українська держава проголошена правовою, соціальною та демократичною. Тому утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, адже остання піклується про зміцнення громадянської злагоди на землі України [1]. А це, в свою чергу, неможливо без прагнення та вжиття всіх необхідних заходів з боку нашої держави, спрямованих на розвиток і зміцнення її саме як демократичної, соціальної та правової.

Відповідно кожен індивідуум або юридична особа повинні в своїй діяльності керуватися виключно нормами права та закону. Проте, досить часто вказані особи порушують встановлені на законодавчому рівні правила життєдіяльності. Особливої уваги потребують посягання на встановлений порядок функціонування в сфері реалізації особами своїх службових повноважень. Адже вказаного роду посягання, яким притаманний кримінальний характер, відзначаються особливою суспільною небезпекою, так як підривають авторитет підприємств, установ і організацій як державної, так й іншої форми власності. Це вказує в свою чергу на настання наслідків не тільки для окремих потерпілих від кримінального правопорушення осіб, а й для самих організацій, де працювали правопорушники, та держави в цілому. Таким чином, кримінальні правопорушення, зокрема злочини, у сфері службової діяльності підривають авторитет державного апарату, економічну безпеку України, а, отже, й демократичність її режиму. Причому ці наслідки знаходять своє вираження й на арені міжнародного співробітництва України з іншими економічно розвинутими демократичними правовими державами.

Усе вищезазначене окреслює актуальність і необхідність дослідження особливостей розкриття та розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Останнє, в свою чергу, не можливе без виділення ознак такого роду кримінальних правопорушень, оскільки специфіка цієї категорії злочинів безпосередньо впливає на процес їх розслідування. Однією із таких ознак є сфера, в якій вчиняється вказана категорія кримінальних правопорушень, – сфера службової діяльності. Тому характеристиці службової діяльності як об'єкту криміналістичного дослідження й присвячується дана стаття.

Адже виникнення та розвиток будь-якого наукового знання, як відомо, передбачає діяльність, спрямовану на пізнання її предмета. Таке пізнання повинно мати певні правила, що дають можливість зрозуміти справжню сутність явищ і процесів, що вивчаються під час формування нових уявлень про теоретичний зміст, прийоми, методи та засоби практичного застосування цієї теорії [2, с. 31]. Це стосується й дослідження злочинів у сфері службової діяльності, оскільки розробити методичні рекомендації щодо ефективного їх розслідування неможливо без з'ясування їх сутності. Розробка ж криміналістичних засобів і методів, спрямованих на вдосконалення діяльності правоохоронних органів з боротьби зі злочинністю, є одним із окремих завдань криміналістики, яке має важливе практичне значення [3, с. 91]. А для цього необхідно проаналізувати сферу службової діяльності як структурний елемент злочинної діяльності, виділивши її ознаки, які безпосередньо впливають на криміналістичну методикау.

Поняття службової діяльності, характеристика злочинів у сфері службової діяльності й особливості розслідування службових злочинів досліджувалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених як Д. А. Бондаренка, А. Ф. Волобуєва, О. О. Дудорова, Г. Б. Перепелиці, Г. Р. Смолицького, Р. Л. Степанюка, В. Ю. Шепітька тощо. Але незважаючи на низку сформульованих принципово важливих положень у працях названих вчених, залишається ряд невирішених або дискусійних питань. Зокрема, існує потреба у виділенні специфічних ознак службової діяльності, що становлять криміналістичний інтерес. Саме цимі обумовлюється завдання статті, яке полягає в характеристиці службової діяльності як об'єкту криміналістичного дослідження..

Значна кількість злочинів у сфері службової діяльності вчиняється таємно, із додержанням конфіденційності спілкування, причому злочинці майже не залишають слідів, що мають значення для слідства, а можливість фіксування події злочину практично виключена. До того ж кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності вчиняються здебільшого матеріально забезпеченими та наділеними владою особами. Означені правопорушення вчиняють не з причин матеріальної скрути чи недостатнього розуміння характеру скоєного або неосвіченості, а щоб зміцнити свої соціальні позиції та політичний вплив у суспільстві. Причому збагачення є не останнім чинником у зміцненні згаданих позицій і впливу: гроші – це можливості, великі гроші – необмежені можливості [4, с. 12].

Тому не можна не погодитись із висновком Н. Мещерякової стосовно того, що довіра до службових осіб (суб'єктів злочинів у сфері службової діяльності) базується на довірі до влади (державний службовець або службова особа підприємства – суспільство все одно так чи інакше пов'язує владні повноваження з державою), а об'єктом злочину є державний устрій. Службові злочини сприяють зростанню й загостренню певних суперечностей між державою і суспільством [4, с. 12].

На нашу думку, сфері службової діяльності притаманні наступні ознаки – правове поле її регулювання; суб'єкт реалізації (службова особа); повноваження службової особи, що обумовлені службовим становищем та визначають характер і спрямованість її діяльності; порядок прийняття осіб на службу, її проходження та припинення; процедура документообігу.

Через обмежений обсяг даного дослідження вбачається неможливим проаналізувати всі ознаки службової діяльності. Тому в цій статті ми більше уваги при-

ділимо такій ознаці службової діяльності як її суб'єкт, а саме – службова особа. Адже характеристика останньої відіграє чи не найважливіше криміналістичне значення при визначенні особливостей вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та відповідно особливостей їх розслідування. Окрім того, визнання особи службовою невід'ємно пов'язане із правильною кримінальною кваліфікацією протиправного діяння.

Термін “службова особа” та його розуміння в кримінальному законодавстві установлювалися історично. Зокрема, службовими (посадовими) особами в період з 1922 р. по 1995 р. визнавалися особи, котрі постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також котрі обіймають постійно або тимчасово в державних або громадських установах, організаціях чи на підприємствах посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки в указаних установах, організаціях і на підприємствах за спеціальним повноваженням. А із 01.09.1995 набрали чинності зміни й доповнення, які законодавець вніс до кримінального законодавства з урахуванням загальної трансформації, що охопила всі сфери життєдіяльності суспільства й, у першу чергу, економіку. Ці зміни торкнулися й визначення посадової особи та полягали в ужитті замість “державних і громадських установ, організацій або підприємств” “ в установах, організаціях чи на підприємствах будь-якої форми власності” [5, с. 144; 6, с. 4; 7, с. 181-182]. При цьому службова (посадова) особа визнавалася суб'єктом вчинення посадових (службових) злочинів. Тобто можна прослідкувати вживання термінів “службові злочини” та “посадові злочини”, а також “службова особа” та “посадова особа” як синонімів.

Іншими словами, в юридичній літературі досить часто зустрічається взаємозаміщення термінів “державний службовець”, “службова особа” та “посадова особа”. На нашу думку, таке отождоження є неправильним і призводить до плутанини, зокрема, й під час вирішення питання стосовно кваліфікації кримінального правопорушення.

Службова особа може й не бути особою посадовою, тоді як посадова особа – це службовець (службова особа) з більш широкими, ніж звичайний службовець, повноваженнями. Це ті, хто державою (органами місцевого самоврядування) наділені організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями, представляють відповідний орган. Дії цих осіб, здійснювані в межах їх повноважень, тягнуть юридичні наслідки. Останнє важливо для кваліфікації протиправних дій, вирішення питань про покарання [8, с. 234].

Що стосується поняття державного службовця, то воно закріплене в Законі України “Про державну службу”. На даний момент організація та реалізація державної служби регулюється Законом від 16.12.1993 № 3723-ХІІ, а з 01.01.2014 набирає чинності Закон від 17.11.2011 № 4050-VI [9; 10]. У чинному Законі “Про державну службу” надається дефініція державного службовця та посадової особи. Під останньою слід вважати керівників і заступників керівників державних органів і їх апарату, інших державних службовців, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій. А державними службовцями згідно з чинною редакцією Закону визнаються особи, які займають посади в державних органах і їх апараті, виконують завдання та функції держави, одержують заробітну плату за рахунок державних коштів [9].

Нова ж редакція Закону визначає державного службовця як громадянина України, який займає посаду державної служби в державному органі, органі влади Автономної Республіки Крим або їх апараті, одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету, крім випадків, визначених законом, та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з реалізацією завдань та виконанням функцій державного органу або органу влади Автономної Республіки Крим щодо підготовки пропозицій стосовно формування державної політики у відповідній сфері; розроблення, експертизи та/або редагування проектів нормативно-правових актів; надання адміністративних послуг; здійснення державного нагляду (контролю); управління державним майном або майном, що належить Автономній Республіці Крим, державними корпоративними правами; управління персоналом державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим або їх апарату; реалізації інших повноважень відповідного органу [10].

Тобто можна помітити, що державний службовець завжди є службовою особою, в той час як службова особа не завжди є державним службовцем. Тож ми дійшли до висновку, що і посадова особа, і державний службовець є службовими особами. І навпаки, службова особа не завжди є посадовою особою чи державним службовцем.

Тому вважаємо слушною думку О. О. Дудорова про необхідність у вирішенні питання про віднесення особи до розряду службових орієнтуватись як її посадовою інструкцією, так і положеннями чинного законодавства. Також потрібно зважати не на формальну назву посади працівника за штатним розкладом, а на характер виконуваних ним обов'язків, зміст і обсяг наданих йому повноважень [11, с. 46].

Розглянемо визначення службової особи в кримінальному законі нашої держави. У відповідності до ч. 3 і 4 ст. 18 та п. 1 і 2 Примітки до ст. 364 Кримінального кодексу України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [12; 13].

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [12; 13].

Базуючись на зазначених нормах кримінального закону, П. Андрушкослушно виділяє наступні категорії службових осіб:

1) особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування;

2) особи, які обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням;

3) особи, які обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням [14, с. 10].

При цьому особи, які на постійній чи тимчасовій основі виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції, можуть обіймати відповідні посади як в органах державної влади, місцевого самоврядування на державних або комунальних унітарних підприємствах, в установах або організаціях, так і в юридичних особах приватного права [14, с. 10].

Для кращого уявлення поняття службової особи вважаємо за необхідне звернутися до терміну представник влади. Відповідно представниками влади як службовими особами є працівники державних органів і їх апарату, наділені правом у межах своєї компетенції вимагати, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними та фізичними особами незалежно від їх відомчої приналежності чи підпорядкування [15, с. 9]. Також службовими особами є ті особи, які виконують організаційно-розпорядчі й адміністративно-господарські функції.

Що ж це за функції? Організаційно-розпорядчі функції – це обов'язки зі здійснення керівництва сферою промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах або організаціях незалежно від їх форми власності; адміністративно-господарські – це обов'язки з управління чи розпорядження державним, колективним чи приватним майном (встановлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Окрім цього, особа вважається службовою не тільки за умови виконання вказаних функцій постійно, ай коли вона реалізує їх тимчасово чи за спеціальним повноваженням, якщо такі функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою [15, с. 9].

Отже, злочини у сфері службової діяльності відмічаються особливою суспільною небезпекою. Причому ця небезпека обумовлена сферою, в якій ці посягання вчиняються. Тож службова діяльність як об'єкт криміналістичного дослідження характеризується низкою притаманних їй ознак, особливе місце серед яких займає суб'єкт такої діяльності – службова особа. Висвітленню змісту останньої було приділено багато уваги в цій статті, а більш детальна характеристика інших ознак службової діяльності знайде своє висвітлення в подальших наукових пошуках автора.

Література:

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Гусев А. В. Уточнение структуры методологии практики криминалистической деятельности / А. В. Гусев // Вестник криминалистики. – 2012. – Вып. 2 (42). – С. 31-36.

3. Купин А. Ф. История и современное состояние криминалистического исследования рукописей, выполненных с подражанием почерку другого лица / А. Ф. Купин // Вестник криминалистики. – 2012. – Вып. 2 (42). – С. 91-95.
4. Мещерякова Н. Службові злочини : дивись у корінь / Н. Мещерякова // Юридичний вісник України. – 2004. – 20-26 листопада (№ 47). – С. 12.
5. Уголовный кодекс РСФСР: [комментарий] / Вышинская З., Меньшагин В., Трайнин А.; Под ред. и с предисл.: Голяков И. Т. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 280 с.
6. Смолицкий Г. Р. Должностные преступления / Г. Р. Смолицкий. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Юрид. Изд-во МЮ СССР, 1947. – 68 с.
7. Перепелиця Г. Б. Періодизація історичних етапів формування поняття “службова особа” у вітчизняному праві / Г. Б. Перепелиця // Право і суспільство. – 2012. – № 4. – С. 179-183.
8. Гаращук В. Антикорупційне законодавство України 2011 року :перспективирозвитку та застосування / В. Гаращук, А. Мухатаєв // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3 (66). – С. 230-237.
9. Про державну службу : закон України від 16.12.1993 № 3723-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
10. Про державну службу : закон України від 17.11.2011 № 4050-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 26. – Ст. 273.
11. Дудоров О. О. Службова особа підприємства, установи, організації як суб’єкт ухилення від сплати податків, зборів, інших обов’язкових платежів / О. О. Дудоров // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 45-54.
12. Кримінальний кодекс України: закон Українвід 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: закон Українвід 07.04.2011 № 3207-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 41. – Ст. 414.
14. Андрушко П. Службова особа як спеціальний суб’єкт злочину / П. Андрушко // Юридичний вісник України. – 2010. – 12-18 червня (№ 24 (780)). – С. 10.
15. Радык И. Служебное лицо или нет? / И. Радык, А. Бибко. // Юридическая практика. – 2007. – 13 марта (№ 11 (481)). – С. 9.

Пчеліна О.В. Службная деятельность как объект криминалистического исследования / О. В. Пчеліна // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 272-277.

Отмечена особая общественная опасность преступлений в сфере служебной деятельности и соответственно указывается на необходимость разработки практических рекомендаций по их расследованию. Выделены свойства служебной деятельности как объекта криминалистического исследования и детально охарактеризовано такое из них как служебное лицо.

Ключевые слова: преступления в сфере служебной деятельности, служебная деятельность, служебное лицо, криминалистическое исследование.

Pchelina O.V. Official activity as объект of criminalistics research / O. V. Pchelina // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 272-277.

The high social danger of official crimes and the need to develop practical recommendations of its' investigation are noticed. The features of service activity as the object of forensic investigation are described. The officialis characterized.

Key words: official crimes, service activity, official, forensic investigation.